

Наталія Коваленко

*ORCID 0000-0002-7810-1982,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

НОМІНАЦІЇ ВІКОВОГО ПОРУБІЖЖЯ ЛЮДИНИ: ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ РІВЕНЬ

У статті досліджено фразеосемантичну групу «Вікові порубіжжя людини» на матеріалі українського діалектного мовлення. Визначено такі семантичні ряди: 'дорости, досягти першого року життя', 'не дорости', 'дорослий хлопець', 'доросла дівчина', 'постаріти'. Зауважено, що архетипними є уявлення українського етносу про вікові етапи життя людини, розуміння його плінності та невідворотності смерті. У такій інформації про людину творення фразеологізмів спирається на загальний досвід та індивідуальне сприйняття світу. Осмислення становлення особи, зміни її статусу виразно реалізується у звичаях, обрядах, відповідно на мовному рівні – через фразеологізми.

Ключові слова: етнолінгвістика, діалект, лексема, фразеологізм, символіка, стереотип, архетип.

Постановка проблеми. В основі розуміння плінності людського життя, ролі звичаїв, обрядів і традицій є давні знання й досвід етносу про закони земного життя, головні його етапи, а також прагнення щастя. Фразеологічні одиниці здатні закодовано відображати світобачення етносу, його матеріальну й духовну культуру.

Актуальність роботи обґрунтовано загальним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на комплексне й поглиблене вивчення лексики та фраземіки в мовному та мовленнєвому просторі, зокрема на поглиблене вивчення структури та семантики фразеологічних одиниць, їх класифікації, процесів творення, впливів екстра- та інтралінгвальних чинників у формуванні національної мовної картини світу.

У всі періоди розвитку етносу архетипними залишаються уявлення про вікові етапи життя людини, розуміння його плінності та невідворотності смерті. Українці, як і інші нації, зберігають таку інформацію про людину з опертям на загальний досвід та індивідуальне сприйняття світу. Осмислення становлення особи, зміни її статусу (вікового, сімейного, соціального та ін.) виразно реалізується у звичаях, обрядах, їхніх елементах і здавна цікавить дослідників різних наукових галузей. Так само залишаються в полі зору вчених концепти, символи, стереотипи етнокультури та ін.

Досліджено, що фразеологія української мови та говіркового мовлення є динамічною системою, яка постійно змінюється, варіюється, взаємодіє з літературним стандартом, з іншими говорами і мовами відповідно до викликів сучасності. Для української діалектології актуальною залишається потреба в поповненні емпіричної бази (укладанні корпусу), у загальних дослідженнях фраземіки всього українського континууму та в описі складу та функціону-

вання одиниць у межах окремого говору чи говірки. Досвід в опрацюванні та апробації принципів картографування діалектних явищ, методів збирання та систематизації лексики слугує основою для досліджень діалектної фраземіки.

Відображенням в українських фразеологізмах архетипів національної свідомості та культури присвячено роботи таких дослідників: Н. Венжинович, Л. Даниленко, Г. Доброльожа, В. Жайворонок, С. Єрмоленко, Н. Коваленко, З. Мацюк, Р. Міняйло, А. Сагаровський, Л. Скрипник, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

Для ґрунтовного дослідження проблеми взаємозв'язку мови й культури мають значення дані етнокультурного та етномовного характеру, асоційовані у свідомості людини з відповідним словом чи фразеологізмом. Д. Будняк зауважує, що фразеологічна одиниця вже із зовнішнього боку може сигналізувати про багато культурно-історичних та соціоетнічних характеристик [1, с. 203–207].

В. Васильченко проаналізував фразеологічні одиниці української мови, що відображають факти статусної зміни зовнішності людини через обрядове переодягання/одягання, або як додавання (вилучення) до зовнішності якихось елементів, а також статусно-семіотичне навантаження номінації вбрання, головних уборів і навіть зачісок, способів стрижки та гоління [2].

На основі досліджень етнографічних матеріалів про гуцульський весільний обряд Т. Леню висновкує про «досить відчутну перевагу «жіночого» начала над «чоловічим» та особливу роль жінки в суспільному житті й світогляді українців Карпат – «вербальномагічна» роль жінки та «діяльна» роль чоловіка в бойківсько-закарпатській весільній обрядовості існують не як дві антагоністичні сили, а як два взаємопроникаючі, взаємодоповнюючі елементи одного цілого» [3].

Особливо вагомим доробком в українській фразеології є публікації регіональних словників (Г. Аркушин, Н. Вархол, А. Івченко, Г. Доброльожа, З. Мацюк, А. Сагаровський, Г. Ступінська В. Ужченко, Д. Ужченко, В. Чабаненко та ін.), до складу яких входять власне діалектні фрази і такі, що є зразками сучасної української літературної мови.

Мета дослідження – визначити, як форма вираження фразеологізмів української мови відображає різні етапи життя людини – від найперших років життя і до старості. Об'єктом обрано сталі народні вирази, що відображають вікові межі людини з увагою до компонентного складу та образних конкретизаторів. Предмет дослідження – семантичні й емотивні можливості фразеологізмів, риси уснорозмовності й територіальності, особливості поєднання їхніх компонентів у творенні образності та ін.

Матеріалом для спостережень послугували фразеологічні словники говорів української мови, тексти польових записів авторки в говірках Західного Поділля та суміжжя. Значимо, що в статті збережено графічні знаки транскрипції аналізованих видань.

Виклад основного матеріалу. Методика дослідження фразеологічного вираження розуміння періодів земного життя людини спрямована на виявлення мотивацій і особливостей творення цих одиниць, варіантів поєднання компонентів у створенні образності, рис уснорозмовності, ареальних різновидів та ін. Метод суцільної вибірки лінгвістичних фактів уможливив урахування лексикографічних матеріалів, збірок паремій і даних текстів-розповідей від носіїв говірок – достовірний і важливий матеріал для вияву процесів творення і розуміння мовцями народних образних вторинних номінацій.

Досліджено, що за семантичними групами фрази говіркового мовлення розподіляються нерівномірно, бо, як правило, пов'язані вони з різною ха-

рактистикою людини, її фізичними та психічними особливостями, поведінкою та станами. Зафіксовані сталі вислови, які наповнюють фразеосемантичне поле «Фізичний стан людини», характеризуються чітко вираженим емоційно-експресивним забарвленням і дозволяють виявити структурно-семантичні моделі як інваріант фразеологічного ряду.

До названого поля належить фразеосемантична група «Вікові порубіжжя людини», яка перебуває поза увагою етнографів і діалектологів, на нашу думку, через втрату відповідних звичасво-обрядових дійств-посвят, архаїзацію окремих елементів та віддаленість від традиційних народних обрядів (родильних, весільних тощо). Реєстр фразем на позначення вікового порубіжжя ускладнюється ще й надзвичайно високим рівнем полісемії цього семантичного поля.

Узагальнене значення мають сталі вирази: *літа молодії* 'молодість' [Демський, с. 50]; *ніти до шьвіта* 'подорослішати' [Вархол, с. 147]; *на літі хто* 'дорослий' [Демський, с. 50]; *знати шо до брюха, шо пуд брюх* 'стати дорослим' [Вархол, с. 24].

Переважаю про парубків і дівчат у говірковому мовленні кажуть: *ще мамине молоко на губах не обсохло* [Романюк, с.124], *молоко на губах ни засохло* на 'хто-небудь дуже молодий, недосвідчений' [Березовська, с. 44], *молоко на губах ни обсохло* 'про вік людини' [Лонська, с. 244], *мало каші з д'ів* 'про вік людини' [Лонська, с. 244].

Важливим періодом у житті людини є досягнення першого року життя, коли дитина вчиться самостійно ходити, говорити, коли відлучають її від материнського молока. У сучасному діалектному мовленні побутують вислови зі значенням 'підрости; дорости, досягти першого року життя', наприклад: у західноподільських говірках – *вийти с не'л'у'шок* [Коваленко, с. 257], *вийрости до горил'ка* [Коваленко, с. 93], *с'пертис' на ноги* [Коваленко, с. 231], *на л'удину по'хожій* [Коваленко, с. 192]; середньополіських – *вийти з пелюшок, вирости з пелюшок* 'подорослішати' [ФСГЖ, с. 132]; лемківських – *выпасти з колыскы* [Вархол, с. 68]; *встати (піднятися) з колін на ноги* 'підрости' [СВГ, с. 38]. У складі таких образних виразів є назви відповідних предметів, що супроводжують зростання дитини.

Прикметно, що етапи зростання дитини українці на основі спостережень за довір'ям образно порівнюють з тим, як виростають пташенята, адже поруч із людиною ростуть домашні птахи, біля осель чи в господарських приміщеннях в'ють гнізда ластівки, лелеки та ін., що дає змогу бачити швидкий ріст пташок, їх формування, навчання літати. На основі таких спостережень витворилися фразеологічні одиниці на позначення процесів зростання дитини та її дорослішання, у компонентному складі яких є назви, пов'язані з птахами (пир'я, крила, колодочки), ознаками їхніх зовнішніх змін, наприклад: *зарастати пир'ям* 'подорослішати' [Вархол, с. 103], *вже пирко за калаом* 'стати дорослим (про хлопця)' [Вархол, с. 103], *вбиватися в колодочки* 'дорослішати, мужніти' [ФСГЖ, с. 89], *вбився в палки* 1. 'подорослішати' 2. 'самовпевнена людина' [ФСГЖ, с. 129], *убрався в пир'я* 'подорослішати' [ФСГЖ, с. 136], *в пир'ячко вбиватися* 'дорослішати' [ФСГЖ, с. 136], *вбитись в колодочки* [Доленко, с. 141]. Зазначимо, що такі фразеологізми вживаються переважно на позначення дорослішання та змужніння хлопців, що підтверджують потрактування значень у лексикографічних працях. Йдеться про зміни в зовнішньому вигляді хлопців (борода чи вуса, міцна статура) і в їхній поведінці на святкових розвагах, роботи в господарстві, участі в праці громади.

Фразеологізми цієї моделі мають прозору мотивацію та характеризують маскулінні ознаки, адже важливою у становленні хлопців була їхня готов-

ність до праці, наприклад: *вже має куло́к до гра́бель* 'став дорослим, виріс (про хлопця)' [Вархол, с. 75], *вже мо́же ко́су вострі́ти* 'став дорослим, виріс' [Вархол, с. 72]. Інші «чоловічі» атрибути (бритва, ногавиці – вузькі штани з білого або темного сукна) стали образними конкретизаторами у фраземах лемківських говірок: *брытов трéба купі́ти* кому 'став дорослим' [Вархол, с. 23], *вырости з ногаві́цу* подорослішати, стати парубком [Вархол, с. 92].

За матеріалами «Словника західнополіських говірок» Г. Аркушина, носії говірок вживають низку синонімічних фразеологізмів на позначення процесів, пов'язаних із розвитком пташенят, наприклад: *в колодах* 'про пташенят, які вже підросли' [Аркушин, с. 111], *бути в колодах* 'підрости (переважно про птахів)' [Аркушин, с. 98], *в колодах* 'про пташенят, які вже підросли' [Аркушин, с. 111], *бути в кострубаках* 'підрости (про пташенят)' [Аркушин, с. 99], *в палк* 'і оброста́ють' 'підростають пташенята' [Аркушин, с. 111], *наливати чи-колодки* 'підростати (про пташенят)' [Аркушин, с. 131], *в пищчи вбратис* 'підрости (переважно про пташенят)' [Аркушин, с. 113]. Вираз *вбéтися в палкé* 'покритися пір'ям' засвідчено в західноволинських говірках [Корзонюк, с. 81]; у південноподільських – *вбитись в колодочки* [Доленко, с. 141].

Іншу семантичну групу складають фразеологізми, які можуть вживатися на позначення зростання і пташенят, і дітей, наприклад: у західнополіських говірках – *в палки вбитис* 'підрости (про пташенят і дітей)' [Аркушин, с. 111], *в оснах* 1. 'пташеня, у якого відростає пір'я'; 2. 'юнак, що стає на самостійний шлях' [Аркушин, с. 111]; волинських – *в пацьорки (в пацьорки) вбратис/вбратися* 'підрости (про пташенят, дітей)' [СВГ, с. 25]; лемківських – *крыла нарослі кому* 'подорослішати' [Вархол, с. 74]. Образність фраземи *жовторóтик малол'єтній* 'про вік людини' [Лонська, с. 244] теж побудована на основі спостережень за безпорадними пташенятами ластівки, які розкривають жовті дзьобики в очікуванні їжі. Підтвердженням високого рівня полісемії у фраземах досліджуваного поля є вживання одиниці *порости в пір'я* на позначення поняття 'розбагатити' [ЛЛПЖ, с. 560].

Фразеологічне значення одиниць мотивоване з погляду асоціативної подібності до відповідних предметів. Фразеологізми цієї моделі мають структуру порівняння, вони прозоро мотивовані, зумовлені високим ступенем експресивності з фемінними та маскулінними ознаками.

Значимо, що втраченими є українські обряди прийняття хлопців віком 16–18 років до парубоцтва, які були зафіксовані, наприклад, на Поділлі як «коронування», і визначальним тут були фізична зрілість (вуса, міцна статура) та внутрішнє змушнення [5, с. 151]. Відомо також про ініціальні ритуали, через які приймали молодших у пастухи і таким чином навчали поваги до старших (своєрідна пастуша школа) [4, с. 20].

Статус парубка впливав і на його поведінку на святкових розвагах, під час спільної праці в полі чи на пасовиську. Засвідчено, що залучення до парубоцтва відбувалося під час проведення якихось спільних робіт; наприклад, під час косовиці «... випробовували здібності й витримку нового косаря (фрица), йому не дозволяли відпочивати, а косити змушували між кращими косарями. Нерідко фрица навіть шмагали кропивою, терли мантач кою по голому животі, зв'язували тощо. Обряд завершувався лише тоді, коли новачок влаштувався для косарів могорич у корчмі. З тих пір він діставав право палити люльку, пити горілку і ходити до дівчат. За звичаєм, про це оголошували привселюдно з якогось високого місця» [5, с. 151–152].

У наукових джерелах засвідчено існування й спеціальних дівочих громад, до яких приймали дівчат у віці 15–16 років. Зі вступом до парубоцтва чи дівочтва змінювалося становище молоді і в сім'ї, і в громаді – якщо підліток займався дрібними хатніми справами, виконував накази старших, то парубок уже виконував традиційну чоловічу роботу. «Привілеї нового статусу проявлялися і в праві демонструвати його за допомогою певних атрибутів оздоблення одягу» [5, с. 151–152].

Етап зрілості хлопців, який у минулому супроводжувався обрядами-посвятами в парубки, номінується діалектоносіями так: *дорости до бат'ковицх шта'н'їу, моло'ко на губах он'сохло, приїти ў л'їта, вїйти ў л'їуди, бути л'їудиною*. У межах фразеосемантичного поля «Фізичний стан людини» досить поширеним є антонімічний вид системного зв'язку, що характеризується максимальним розходженням смислорозрізнавальних ознак. Зазначимо, що протиставлятися можуть не лише семантика, а й окремі компоненти сталих висловів, наприклад: *моло'ко на губах он'сохло* 'дорости' – *моло'ко на губах ше не' он'сохло* 'не дорости' [Коваленко, с. 207]; *приїти ў л'їта* 'дорости' – *вїйти з л'їт* 'постаріти' [Коваленко, с. 189].

За опрацьованими матеріалами, визначено, що період зрілості дівчини, за національно-культурним розумінням родинного життя, є найважливішим у житті жінки і пов'язаний, найперше, з її готовністю створити сім'ю, продовжити рід. Відзначимо порівняно з попередньою структурно-семантичною групою велику кількість сталих народних висловів та їхніх варіантів на позначення поняття 'доросла дівчина'. Фраземи цього семантичного ряду мають компоненти, що пов'язані з тематичними групами лексики весільного обряду: *д'їучина на вида'н'ї, д'їучи'на на ко'рит'ї, ~ до л'їудеї, ~ з' подуш'ками, ~ на по'роз'ї, д'їука до в'їда'н'є, ~ на в'їда'н'ї, ~ на в'їда'н'у* [Коваленко, с. 104]. Вираз *д'їучи'на на ко'рит'ї* зафіксовано в говірках Густинського та Чортківського р-нів Тернопільської обл., основою для компонентного складу стала назва предмета весільних дійств. Варіанти *до в'їда'н'є, на в'їда'н'у* поширені в західноподілляських говірках, що межують із буковинськими. На основі спостережень над навколишнім світом природи, асоціативного мислення витворилися фраземи *д'їучи'на на по'р'ї, ~ го'това, ~ дос'ти'гла, ~ с'н'їла* [Коваленко, с. 104], що поширенні в усіх говірках Західного Поділля.

Важливим елементом мовної картини світу українців є усвідомлення та образна характеристики швидкоплинності життя загалом (*молодість, летить пташкою, а старість суне черепашкою; молодість птахом літає, а старість костюром шкандибає* [ФСГЖ, с. 111]) та швидкого зростання дитини зокрема. Зафіксовано найбільше стійких народних порівнянь, що відображають спостереження за довколишнім світом рослин та людини, наприклад: у лемківських говірках – *рості як би гнати кого, рісти як би тягати кого* 'дуже швидко рости' [Вархол, с. 115], *рості як вербінэ* 'швидко рости' [Вархол, с. 26]; середньоподільських – *росте як квіточка в городі* [Доброльожа 2003, с. 81], *росте як дубок правенький* [Доброльожа 2003, с. 107], *виріс як гриб* [Доброльожа 2003, с. 124], *як хміль без тички* [Доброльожа 2003, с. 124], *росте мов маківка цвіте* [Доброльожа 2003, с. 124]. Інші образні конкретизатори мають фраземи *росте, як из води* [Номис, с. 384], *рости, мов на дріжджах* на позначення 'дуже швидко рости, розвиватися' [ЛЛПЖ, с. 135].

Зауважимо, що фраземи *с'пертис' на ноги, с'тати на ноги* в аналізованих говірках вживаються і на позначення понять 'дороблятися', 'видужувати', 'встати', а вираз *п'їти на с'в'її хл'їб* зафіксовано в суміжних говірках Кам'янець-Подільського та Новоушицького районів (по Дністру), коли говорять про сина, який розпочав жити у своїй хаті, окремо від батьків.

Явище синонімії на рівні дієслів спостерігаємо у фразеологізмах на позначення понять ‘виростити, виховати дитину’ *вивести в люди, випустити в люди* [ФСГЖ, с. 103] та ‘досягти успіху’ *вийти в люди, вилазити в люди* [ФСГЖ, с. 103].

До фразеосемантичної групи «Вікові порубіжжя людини» належать і фраземи на позначення поняття ‘постаріти’ з компонентами *літа, вік*, наприклад: *‘вийти з л’іт, до’ходити л’іт, до’ходити до л’іт* [Коваленко, с. 189], *добити віку вікового* [Демський, с. 50], *добити віку* [Демський, с. 50].

Образний конкретизатор *земля* є компонентом більшості фразем на позначення глибокої старості *под носом зем’я* [Конобродська, с. 429], *забираєца на тої с’в’іт* [Конобродська, 430], *зем’лею пахне, з’ем’лею / зем’л’ою пахне, зем’л’ої пахне, зем’л’ою пахнит’, зем’нейою пахнит’, зем’л’ею смердит, зем’л’ою смердит* [Конобродська, с. 429], *врості до з’емлі* ‘зменшуватися від глибокої старості’ [Вархол, с. 58].

Із таким значенням можуть вживатися сталі вирази, що витворилися на основі споглядання зовнішніх ознак старості людини. Тому зі значеннями ‘постаріти’ та ‘посивіти’ активно побутують у всіх західноподільських говірках фраземи: *по’сив’іла йак моло’ко, ста’ї б’ілії йак моло’ко, йак моло’ком об’лію, сивії йак моло’ко, об’литис’я моло’ком* [Коваленко, с. 207].

Висновки. Отже, фразеосемантична група «Вікові порубіжжя людини» в діалектному мовленні складається із таких семантичних рядів: ‘дорости, досягти першого року життя’, ‘не дорости’, ‘дорослий хлопець’, ‘доросла дівчина’, ‘постаріти’. Найбільшу варіантність та ареал поширення має семантичний ряд ‘доросла дівчина’.

Фраземи досліджуваного говору вступають між собою в різні системні зв’язки, можуть легко відтворюватись в усному мовленні, виступати своєрідним орнаментом, що акцентує смислові відтінки. Для аналізованої фразеосемантичної групи найприкметнішим є явище міжфраземної полісемії. За структурою та лексичним складом фраземи західноподільських говірок мають усі ознаки загальноукраїнського типу фразем, хоч можуть відрізнятись стилістичним вживанням, а також містити власне місцеві ознаки.

Список використаних джерел і літератури:

1. Будняк Д. Смислова місткість фразеологізмів в поезії усного слова. *Slowo. Tekst. Czas: materiały z II Międzynar. konf. nauk., Szczecin 16–17.10.1997* / [pod red. M. Aleksiejenki i E. Siekierzyckiego]. Szczecin, 1997. S. 203–207.
2. Васильченко В. Відображення українськими обрядовими фразеологізмами статусної зміни зовнішності людини. *Українська мова*. 2010. № 1. С. 67–81.
3. Леньо Т. В. «Чоловіче» та «жіноче» у весільній обрядовості бойків Закарпаття. Гендерний аспект. URL: <https://surl.li/bxqrgy>.
4. Матеріали навчально-наукової лабораторії етнології Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вип. 3. Народні дитячі ігри і забави пастухів Поділля та околиць / упор. В. В. Щегельський. Кам’янець-Подільський, 2011. 360 с.
5. Пономарьов А. П., Артюх Л. Ф., Косміна Т. В. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник. Київ: Либідь, 1994. 256 с.

Умовні скорочення джерел:

1. Аркушин – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа», 2000.

2. Березовська – Березовська Г. Г. Словник говірки села Осички Подільського району Одеської області. Умань: ВПЦ «Візаві», 2022. 275 с.
3. Вархол – Вархол Н. Д., Івченко А. І. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава, 1990. 160 с.
4. Демський – Демський М. Т. Дерииваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу. *Українська діалектна лексика*: зб. наук. праць. Київ, 1987. С. 45–61.
5. Добролюжа – Добролюжа Г. М. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир: Вид-во «Волинь», 2003. 160 с.
6. Доленко – Доленко М. Т. Фразеологічний словник Поділля. *Питання фразеології східнослов'янських мов*: тез. доп. Київ, 1972. С. 141–142.
7. Коваленко – Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський, 2019. 412 с.
8. Конобродська – Конобродська В. Л. Номінація поліського поховального обряду. I. *Український діалектологічний збірник*. Київ, 1997. Кн. 3: Пам'яті Тетяни Назарової. С. 428–458.
9. Корзюнок – Корзюнок М. М. Словник західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика*: зб. наук. праць. Київ: Наукова думка, 1987. С. 62–267.
10. ЛЛПЖ – Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дідик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 896 с.
11. Лонська – Лонська Л. Народна фразеологія як елемент збереження етнокультури. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*: зб. наук. праць / гол. ред. Л. М. Полюга. Умань: ВПЦ «Візаві», 2011. Вип. 1. С. 240–249.
12. Номис – Українські приказки, прислів'я, і таке інше. Уклав М. Номис / упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ: Либідь, 1993. 768 с.
13. Романюк – Романюк Н. В. Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2002. 232 с.
14. СВГ – Кірілкова Н. Словник волинських фразеологізмів. Острог-Рівне, 2013. 192 с.
15. ФСГЖ – Добролюжа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир: ПП Туловський, 2010. 404 с.

References:

1. Budniak, D. (1997). Smyslova mistkist frazeolohizmiv v poezii usnoho slova. *Slowo. Tekst. Czas: materialy z II Międzynar. konf. nauk., Szczecin 16–17.10.1997* / [pod red. M. Aleksiejenki i E. Siekierzyckiego]. Szczecin. S. 203–207. (in Ukr.).
2. Vasylenko, V. (2010). Vidobrazhennia ukrainskymy obriadovymy frazeolohizmamy statusnoi zminy zovnishnosti liudyny. *Ukrainska mova*. 2010. №1. S. 67–81. (in Ukr.).
3. Leno, T. V. «Choloviche» ta «zhinoche» u vesilnii obriadovosti boikiv Zakarpattia. Hendernyi aspekt. URL: <https://surl.li/bxqrqy> (in Ukr.).
4. Materialy navchalno-naukovoi laboratorii etnologii Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Vyp. 3. Narodni dytiachi ihry i zabavy pastukhiv Podillia ta okolyts / upor. Shchehelskyi V.V. Kamianets-Podilskiy, 2011. 360 s. (in Ukr.).
5. Ponomarov, A. P., Artiukh, L. F., Kosmina, T. V. (1994). *Ukrainska mynuvshyna: iliustrovanyi etnohrafichniy dovidnyk*. Kyiv: Lybid. 256 s. (in Ukr.).
6. Arkushyn – Arkushyn, H. L. (2000). *Slovnyk zakhidnopoliskyykh hovirok*. U 2-kt t. Lutsk: Red.-vyd. vidd. «Vezha» (in Ukr.).
7. Berezovska – Berezovska, H. H. (2022). *Slovnyk hovirky sela Osychky Podilskoho raionu Odeskoi oblasti*. Uman: VPTs «Vizavi». 275 s. (in Ukr.).

8. Varkhol – Varkhol, N. D., Ivchenko, A. I. (1990). Frazeolohichnyi slovnyk lem-kivskykh hovirok Skhidnoi Slovachchyny. Bratislava. 160 s. (in Ukr.).
9. Demskyi – Demskyi, M. T. (1987). Deryvatsiina baza dialektnoi frazemiky z boikivskoho arealu. *Ukrainska dialektna leksyka*: zb. nauk. prats. Kyiv. S. 45–61. (in Ukr.).
10. Dobrolozha – Dobrolozha, H. M. (2003). Krasne slovo – yak zoloty kluch: Postiini narodni porivniannia v hovirkakh Serednoho Polissia ta sumizhnykh terytorii. Zhytomyr: Vyd-vo «Volyn». 160 s. (in Ukr.).
11. Dolenko – Dolenko, M. T. (1972). Frazeolohichnyi slovnyk Podillia. *Pytannia frazeolohii skhidnoslovianskykh mov*: tez. dop. Kyiv. S. 141–142. (in Ukr.).
12. Kovalenko – Kovalenko, N. D. (2019). Frazeolohichnyi slovnyk podilskykh i sumizhnykh hovirok. Kamianets-Podilskyi. 412 s. (in Ukr.).
13. Konobrodska – Konobrodska, V. L. (1997). Nominatsiia poliskoho pokhovalnoho obriadu. I. Ukrainskyi dialektolohichnyi zbirnyk. Kyiv. Kn. 3: Pamiati Tetiany Nazarovoi. S. 428–458. (in Ukr.).
14. Korzoniuk – Korzoniuk, M. M. (1987). Slovnyk zakhidnovolynskykh hovirok. *Ukrainska dialektna leksyka*: zb. nauk. prats. Kyiv: Naukova dumka. S. 62–267. (in Ukr.).
15. LLPZh – Leksykon Ivivskyi: povazhno i na zhart / N. Khobzei, O. Simovych, T. Yastremska, H. Didyk-Meush. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2009. 896 s. (in Ukr.).
16. Lonska – Lonska, L. (2011). Narodna frazeolohiia yak element zberezhennia etnokultury. *Filolohichnyi visnyk Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny*: zb. nauk. prats / hol. red. L. M. Poliuha. Uman: VPTs «Vizavi». Vyp. 1. S. 240–249. (in Ukr.).
17. Nomys – Ukrainski prykazky, pryslivia, i take inshe. Uklav M. Nomys / uporiad., prymit. ta vstupna st. M. M. Paziaka. Kyiv: Lybid, 1993. 768 s. (in Ukr.).
18. Romaniuk – Romaniuk, N. V. (2002). Frazeolohiia verkhnonaddnistrianskykh hovirok nyzhnoi techii richky Bystrytsi: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01. Zaporizhzhia, 2002. 232 s. (in Ukr.).
19. SVH – Kirilkova, N. (2013). Slovnyk volynskykh frazeolohizmiv. Ostroh-Rivne. 192 s. (in Ukr.).
20. FSHZh – Dobrolozha, H. M. (2010). Frazeolohichnyi slovnyk hovirok Zhytomyrshchyny. Zhytomyr: PP Tulovskyi. 404 s. (in Ukr.).

Nataliia Kovalenko

NOMINATIONS OF HUMAN AGE THRESHOLDS: PHRASEOLOGICAL LEVEL

Contemporary linguistic research is aimed at a comprehensive and in-depth study of vocabulary and phraseology in the linguistic and speech space, in particular, an in-depth study of the national linguistic picture of the world. The Ukrainian ethnic group's ideas about the stages of human life, understanding its transience and the inevitability of death are archetypal. In such information about a person, the creation of idioms is based on general experience and individual perception of the world. The understanding of a person's development and changes in the status (age, family, social, etc.) is clearly reflected in customs, rituals, elements of rituals, and, at the linguistic level, through concepts, symbols, linguistic culture, phraseological units, etc. It has been researched that the phraseosemantic group «Human Age Thresholds» in dialectal speech consists of the following semantic sets: 'to grow up, to reach the first year of life', 'not to grow up', 'adult young man', 'adult young woman', 'to grow old'. The largest number of fixed folk comparisons reflecting observations of the surrounding world of plants and humans have been recorded. Phraseological units enter into various systemic relationships with

each other, can be easily reproduced in oral speech, and serve as a distinctive ornamentation that emphasizes semantic nuances. The most characteristic phenomenon for the analyzed phraseosemantic group is interphraseological polysemy. Regarding structure and lexical composition, the phraseological units of the analyzed semantic group possess all the features of the all-Ukrainian phraseological type, though they may differ in stylistic usage, and also contain specific local characteristics.

Key words: ethnolinguistics, dialect, lexeme, phraseological unit, symbolism, stereotype, archetype.

Отримано: 11.09.2025 р.

УДК 811.161.2'282

DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.257-263

Дмитро Поліщенко

*ORCID 0009-0001-0376-583X,
аспірант кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

СТІЙКІ НАРОДНІ ПОРІВНЯННЯ В ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОМУ ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ

У статті досліджено особливості вживання стійких народних порівнянь у говірковому мовленні Західного Поділля, акцентовано увагу на засобах вияву культурно-національного коду.

Зауважено, що саме під час вільного спілкування і записування зв'язних текстів у природному для діалектоносія середовищі є можливість виявити унікальні мовленнєві реалізації світогляду. Творення порівняльних стійких виразів спирається на загальний досвід та індивідуальне сприйняття світу.

З'ясовано, що багатство виражальних засобів мовлення є показником рівня його розвитку та досконалості, що виявляється насамперед у стійких народних порівняннях – живому і невичерпному джерелі нових виражальних засобів народу. Такі стійкі одиниці мови надають мовленню яскравих рис національного характеру, неповторного колориту.

Ключові слова: порівняння, діалектне мовлення, говір, фразеологічна одиниця, стійкий народний вираз.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення для української діалектології важливими залишаються фіксація лексики, фразеології, зокрема стійких народних порівнянь, на основі спеціальних опитувальників, а особливо – записи текстів зв'язного усного мовлення від носіїв говірок. Дослідники аналізують стійкі вислови з діалектних і фольклорних текстів різного часу та різної якості запису, а також описують ареальні мовні одиниці на матеріалі художніх творів, що мають чітко виражену регіональну основу. Емпіричний матеріал української мови поповнили як власне фразеологічні одиниці, так і стійкі порівняльні конструкції, які демонструють здатність мовців вербалізувати свої емоції, ставлення до когось чи чогось та ін.

Одним з основних завдань фразеологічних досліджень є вивчення як складної і багатогранної теоретичної проблеми фразеологічної номінації, так і